

ՏՈՂՄԱԳԻՐ

ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՅՈՑ*

ԳԼ. Բ

ԲԶՆՈՒՆԵԱՑ ՏՈՂՄ

« Ծագումն նորին . բ բնականութիւն . ք նախարարութիւն . ք իշխանք կամ Սեպուհք .
և Եպիսկոպոսութիւն »

ա. Ծագումն :

Սորա, որպէս և հնչումն իսկ անուանն յայտ առնէ, զճնտ իւրեանց ձգեն 'ի Բազայ: Եւ Բազայ հայր՝ էր Մանաւազ: Այլ զի Գրիգոր Մագիստրոս ոչ 'ի Բազայ համարի զսոցայս սերունդ, այլ՝ յայլմէ ումեմնէ 'ի մերոց նահապետաց՝ Բազուկ անուն, յասելն « Ո՞ր Բազուկ, Բզնունեան նահապետ¹ », թուի ինձ, եթէ միայն 'ի սուղ ինչ մտաւորութիւն ձայնիցն ուշ կալեալ է նորա: Եպա թէ ոչ՝ Մովսէս Խորենացի, որոյ առանձինն փոյթ էր՝ զմիոյ միոյ 'ի նախարարութեանց մանրախուզիւ զհաւատարկոյն տեղեկութիւնսն հաւաքել և մեզ յետնոցս ճշդով աւանդել, վնդ ուրեմն և յանկազոյն եցոյց բանիւ՝ զԲազ ցեղապետ լինել Բզնունեաց: Ի սոցանէ ('ի Մանաւազայ և 'ի Բազայ) ասին, ասէ, լեալ զնահապետութիւնս Մանաւազեան և զԲզնունեաց². որով յայտ է, թէ որպէս զՄանաւազեանց ծագումն՝ 'ի Մանաւազայ, նոյնպէս և զԲզնունեացն 'ի Բազայ դնէ նա: Եւ մեզ չեք պատճառ այլազգ ինչ զյայմանէ խորհել՝ զՄագիստրոսին զհետ երթալով կարծեաց:

բ. Բնականութիւն :

Յետ ժառանգելոյ Մանաւազայ զհայրենի բնականութիւնն որ 'ի Հալք, մեկնեալ և Բազ 'ի նմանէ՝ չողաւ իւրովքն հանդերձ 'ի

* Ցնա 'ի ճառքադիտ տետր. ձԱ:

¹ Ի թղթին աւ Սարգիս վարդապետ. Ցնա 'ի ճառքադի, հատ. Բ. էջ 12:

² Ի Պատմ. գիրք Ա. ԳԼ. ԺԶ:

Ծոցն կոյս յարեմտից հիւսիսոյ, այն՝ որ ձկունս ունի մանունս. և շէնս անդ հաստատեալ վասն իւր, կոչեաց զԾոցն՝ նոյն և զգաւաւուն՝ յանուն իւր, որպէս Խորենացին պատմէ՝ ՚ի հնապատում ծերոյն զհաւատիսն բերելով³։ Եւ թուի իմն, եթէ և ՚ի մերոց աշխարհագրաց ոմն՝ զսոցա գաւառն նշանակիցէ՝ Բաղանի⁴ անուամբ կամ Բաղիբ⁵։

Զ. Նախարարութիւն։

Ունախարարութիւն սոցա հաստատեաց Վաղարշակ Ա. իշխան ՚ի վերայ նոցա կարգելով ՚ի պերճագունից նոցին զոմն՝ անծանօթ մեզ յանուանէ⁶։ Բայց քանզի ՚ի սկզբնաւորութենէ այսր տոհմի մինչև ցբարձումն նորին կոտորածիւն՝ զորմէ հանդերձեալս եւ խօսել, թուին ամբ ոչ նուազ քան զգարուց հնգեկաց, յայտ իսկ է ուրեմն, եթէ և իշխանք կամ նահապետք բազում կացին ՚ի տոհմիս յայտմ՝ յայնչափ ժամանակաց միջոցի։ Եւ աւսով, զի առ մատենագիրս՝ ցարդ մեզ ծանուցեալս՝ երկոցուն և եթ գտանին զոյգն ինչ յիշատակք, զորս ՚ի հետակայումք ունիմ ՚ի մէջ բերել։

Դ. Իշխանի կամ Սեպուհի։

Ա. ԴԱՏԱՔԷ

Ի՞ր սա յաւուրս Տիրանայ Ա. որ զՀայաստանեայց զթագն եղաւ ՚ի 131 ամի թուականութեան Փրկչին։ Ինչ մի արժանի յիշատակի զմանէ պատմի. որով և մարթի ամենայն որ ՚ի միտ առնուլ, եթէ որպիսի ինչ բոյսք բարուց էին առնն, և քանի մը տերմութիւն ընդ արքայի։ Վանդի կամեցեալ սորա մեղմիկ իմն զանարի բարսն յանդիմանել զՏիրանայ, որ միայն որսոց պարապեալ և զբօսանաց՝ անփոյթ ամենեւին կայր ՚ի հոգս աշխարհին տնտեսութեան, աղաչեաց զնա յաւուր միում տալ ածել զմին յերկուց երկվարացն նորա՝ զորս իբրեւ օգտղեացս իմն համարէին տեսողք, և թիթե քան զՊիգասոս * երազութեամբ անբաւ։ Եւ

³ Անդ։

⁴ Յեն ՚ի Մտորագր.՝ Հին Հայաստ. էջ 364։

⁵ Խոր. ՚ի Պատմ. գիրք Բ. գլ. Ը։

* Պիգասոս կամ Պիգասոս ըստ առասպելաբանից՝ ձի ինչ էր թեւաւոր օդապար ծնեալ ՚ի ճապոնեաց արեանն Մեդուսայ Գորգոնիայի մինչ զնորա զգլուխն եհատ Պերսես, որդի Արամեդայ։

իրբե առ հրաման վերելակել 'ի նա, ձեանայր իմն սիգալ յանձն, և ճեմել ճոճել փերեթելով: Եւ սակաւիկ մի անդէն ձիավարեալ՝ «() Եւ ծն, ինձ, ասէ, եթէ չբաւիցեմ փարթամադոյն շքեղագոյն քան զարքայդ երևել պարծել՝ այսպիսի շրջելով երիվարօք»⁶: Եւ թուի զայն ինչ ակնարկել բանիւս, եթէ ոչ շքեղ հեծկու թիւն՝ պարծանաց ինչ է արքայի, այլ բարեջան հոգողութիւն զիրաց հասարակաց և զկարգաց պետութեանն: Այս խրատ է ահա՝ ոսկեղէն տառից արժանաւոր՝ Բնունեոյն՝ Վատաբայ. զորոյ բաղդ էր մեզ՝ եթէ և զայլոցն գործոց գէթ սակաւուք ունէաք ծանօթութիւն:

Բ. ԴԱՏԱԲԻ ԿԱՄ ԴԱՏԱԲԻՆ

Փաւստոս Բուզանդացի դնէ զսա յաւուրս Խոսրովու արքային մերոյ. և ասէ զնմանէ պատճառ լինել բարձման տոհմին Բնունեաց՝ զայսպիսի իմն առաջի առնելով պատմութիւն. «Յանկարծակի, ասէ, դուժկան առ Խոսրով եհաս, եթէ պատրաստեալ են զօրք Պարսից զիմել 'ի Հայս ընդ գաւառան Հեր և Օարաւանդ: Եւ արքայ հրաման ետ Վատաբայ՝ գող* հանել յաշխարհէն աւելի քան զչափն, և ընդ նոսին ևս զԿարեւնի** դունդն առեալ՝ 'ի դիմի հարկանել թշնամեաց: Իսկ նա երթեալ միաբանեալ ընդ պարսկայնոյն, և դարան 'ի ծածուկ գործեալ՝ ետ կոտորել 'ի զօրացն Հայոց իբրեւ բիւրս չորս, և փութայր 'ի վերայ անկանել Խոսրովու: Օայն լուեալ արքայի՝ աճապարեաց զօրաժողով լինել, և խաղաց գնաց երիւք բիւրովք 'ի վերայ թշնամեաց, ընդ իւր ունելով զՎաչէ զօրավար և զայլս 'ի նախարարացն մե-

⁶ Այսպէս խորհնացին պատմէ զերսդ. «2իոց երկուց լեալ (Տիրանայ)՝ թեթե առաւել քան զՊիգատոս երազութեամբ անբաւ. զորս ոչ երկրակոխս, այլ օդագնացս համարէին. յոր խնդրեալ հեծանել Դատաբէի ուրումն իշխանի Բնունեաց, պարծէր ընչեղագոյն գոլ քան զարքայ» ('ի Պատմ. գիրք Բ. գլ. 45):

* Այսինքն՝ աբբոյն աբբոյն զորաց:

** Կարեւն կամ Կարեւնի (այն է՝ Անահ) կոչէր ըստ Պարսից՝ առանձին ինչ գունդ քաջամարտիկ ընտիր հեծեւոց. յորոց 'ի պակասիւ միոյն՝ ալլ ոք զտեղին ընդր՝ որով և ամբողջ մնայր միշտ գունդն: Զայսպիսի հեծեւազօրուէ է բանն Եղիշի. «Ամբացուցանէր (զօրավարն Պարսից) զգունդն Կարեւն իբրեւ զաշտարակ մի հզօր և կամ իբրեւ ըգբերդ մի անմատոյց... Մեծաւ ուժով յարձակէր (Վարդան) 'ի տեղին, և զաջ թեւն Պարսից գնդին բեկեալ՝ արկանէր զգազանօքն, և շքան առեալ կոտորէր մինչև 'ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շտապ տագնապի 'ի վերայ հասուցանէր, մինչև գունդն Կարեւն քակտեալ բաժանեցան 'ի մեծամուր պատրաստութենէն» ('ի Պատմ. գլ. 45):

ծամեծաց: Եւ ընդ հասանին յափն Բզնունեաց ծովուն՝ անկաւ 'ի վերայ բանակին Պարսից յԱռետն կոչեցեալ աւանի. ուր և չաւրաչար զամենեսին զնոսա կոտորեցին, և թափեցին աւար բաղում և զփիղան զամենայն: Աստանօր և Վահան Ամատունի և Վաչէ սպարապետ ձերբակալ արարեալ զՎատարէն՝ ածին առաջի թաւաւորին և քարկոծ արարին իբրեւ զայր դաւաճան և իբրեւ զմատնիչ աշխարհի և զնդի տեսուն իւրոյ: Եւ ապա հրամանաւ թաւաւորին դնացեալ Վաչէ 'ի կղզին Աղթամարայ՝ ընդ սուր հան զկին նորա և զորդիս և զամենայն իսկ զսերունդան: «Եւ այսպէս բարձաւ, ասէ Պատմիչն, ազգատոհմ նախարարութեանն այնուրիկ. և զտուն նոցա յարքունիս կալան»⁷:

Խորենացին ոչ ինչ զայսց անցից յիշատակեալ, զբարձումն Բզնունեաց դնէ լեալ ընդ Մանաւաղենիցն տոհմի և ընդ Որդունւոցն՝ առանց յայտնելոյ զպատճառն՝ յասելն «Հայնժամ յետ (վախճանին Տրդատայ) յանիշխանութե մնացեալք, յարեան ազգ յազգի վերայ նախարարութիւնք կոտորել զմիմեանս. ուստի և երկբ տոհմքն որ Բզնունականն (կամ Բզնունեանն) և Մանաւաղեանն և Որդունին անուանէին՝ սպառեալ բարձան 'ի միմեանց»⁸: Բայց թուի ինձ, եթէ եղեն և ոմանք՝ որ վախստեամբ զերծան 'ի կոտորածէն. քանզի և յետ այնորիկ ևս յաւուրս Արշակայ Բ. որ թագաւորեաց զինի Տիրանայ՝ յաջորդին Խոսրովու, յիշէ Մեսրոպ Պատմագիր 'ի Վահա իշխանաց զԲզնունիս⁹: Աորին աղաւբաւ ոճ չափազանցութեան համարելի է զոր Փաւստոսն յաւելու եթէ «Ոչ զէդ թողոյր (կենդանի) և ոչ զարու»: Զի սովորութի է նորա այսանակ խօսից եղանակաւ զկարի բազմութիւնն ցուցանել զկոտորելոցն, որպէս արար և 'ի պատմելն զՄանաւաղենիցն կոտորածէ:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒՆԲ ԲԶՆՈՒՆԵԱՅ

Ե. Սուրմակ¹⁰, որ գտաւ 'ի ժողովին գումարելոյ յԱրտաշատ յամի Տեսուն 450, յաւուրս մեծին Վարդանայ, վասն նամակին Պարսից:

⁷ Ի Պատմ. գլ. Գ. ԳԼ. Ը:

⁸ Ի Պատմ. գիրք Գ. ԳԼ. Ը:

⁹ Ի Պատմ. գլ. ԺԷ:

¹⁰ Խոր. 'ի Պատմ. գիրք Գ. ԳԼ. ԿԴ: Եղիշ. 'ի Պատմ. գլ. Ը:

Բ. Յովհանն¹¹, որ գտաւ 'ի Գլխայ Ժողովին գումարելոյ առ Ներսիսիւն Շինողաւ յամին 645, վասն եկեղեցական բարեկարգութեանց:

Գ. Լզիւա՝ 'ի գեղջէ Երճիշոյ¹², որ յաջորդեաց զաթոռ Հայրապետութեան տղգիս յետ Սահակայ Գ. յամի Տեառն 703:

Գ. Թէոդորոս¹³, որ գտաւ 'ի Ժողովին՝ զոր ետ գումարել Յովհանն Իմաստասէր 'ի Գլին կամ 'ի Վաղարշապատ ընդդէմ Յուլիանիտաց յամի Տեառն 726:

Ե. Ստեփաննոս¹⁴, որ գտաւ 'ի Ժողովին Հռոմկլայի յամի Տեառն 1179, յաւուրս Աթողեկոսութեան Գրիգորի Գ. Տղայն կոչեցելոյ*:

ԳԼ. Գ

ՈՐԴՈՒՆԵՆ ԿԱՄ ՈՐԴՈՒՆԵԱՅ ՏՈՀՄ

ա. Ծագումն նորին. բ. Նախարարութիւն. գ. Բնակութիւն. զ. Բարձրան:

ա. Ծագումն:

Սովսէս Խորենացի յետ զընակութեանցն պատմելոյ զՄանաւազայ և զԲազայ, բան 'ի մէջ ածեալ և յաղագս նոցուն զարմիցրն՝ գրէ «'Ի սոցանէ ('ի Մանաւազայ և 'ի Բազայ) ասեն լեալ զնահապետութիւնս Մանաւազեան և զԳլնունեաց, և Որդունին անուանեալ »¹: Երդ՝ է մեղ 'ի բանից աստի իմանալ, եթէ և Որդունեացն տոհմ շառաւիղեալ ձգի 'ի ծննդոյ անտի Բնկին մերոյ, որպէս և այլուր ևս նոյն Պատմիչ յայտնադէս 'ի զաւակացն Հայկայ դնէ զնոսա: Եւ ես իսկ 'ի հետախոյումդ պէտ արարից 'ի մէջ բերել զբան նորա 'ի տեղեկութիւն քննասէր վերծանողաց:

Իսկ զՈրդունիէր անուն ծագեալ ասեմ ես 'ի բառէս Որդի. զոր առ հինսն մեր սովորոյթ էր 'ի վար արկանել փոխան անհատանիշ անուան. որպէս առ Պատմագիրսն մեր զանուն զմիոյ ուրուք 'ի Գլմաքսնիցն տոհմէ՝ գտանեմք Որդի², և զհօրն առաջնոյ պա-

¹¹ Չամչ. 'ի Պատմ. հատ. Բ. էջ 345:

¹² Անդ. էջ 380:

¹³ Անդ. էջ 398:

¹⁴ Անդ. հատ. Գ. էջ 132:

* Չայլան ևս յեպիսկոպոսացն Բղնունեաց՝ ունիմ շարայարել 'ի բուն մասենին՝ ուստի հանեալ են այս գլուխը բանից:

¹ Ի Պատմ. գիրք Ա. գլ. Ժբ:

² Փարպ. 'ի Պատմ. էջ 252:

կաւորին մերոյ Պարոյրայ՝ հանդերձ մակդրաւ՝ Սէյրէրէ³, իբր Վայ
մարմնովն, կամ հասկեայ^{*}: Այլ յայսմանէ՛ իսկ ՚ի կարծիս բերիմ՝
թէ գուցէ և որումն ՚ի ծննդոցն կամ ՚ի զաւակացն Հայկայ սովին
առասացեալ կոչմամբ՝ Նախահաւ Որդունեացն հանդիսացեալ իցէ
տոհմի. քանզի ռն՛ ըստ Վերականաց՝ մասնիկ բառի է, նշանակ
սկրնդոյ. օրինակ իմն, Գէն ասեմք՝ և Գնննէ. Սըլ՛ կամ Սըլն՛ և
Սըլննէ:

Ք՝ Նախարարութիւն:

Օ՝ Նախարարութիւն տոհմիս (որպէս ՚ի վերանդր տեսաւ) յայտ-
նի իսկ՝ ըստ բանից Մար Աբայն Ատախնայ՝ ցուցանէ Պատմիչն
՚ի Վաղարշակայ կարգեալ: Այլ թէ ո՛ր նախկին ՚ի նոցունց զընթն
ընկալեալ իցէ զՆախապետական՝ հաւաստեօք ասել ոչ ունիմ:
Օ՛ի թէպէտ և հաւաքիչն ազգայնոցս յիշատակարանաց՝ Միքա-
յէլ չամենն, յիշատակեալ ուրեք յիւրումն մատենագրութեան
զԳննին անուն զոմն՝ դնէ զնա առաջին նախապետ տոհմիս՝: Բայց
ինձ անկեղծարժ չթուի բանդ. զի յառաջնոցն հնախօսութիւնս
չէր ուրեք հաւաստիս ինչ առ այն դատել. նա և Խորենեանն վի-
պագրի այսպիսի ինչ է բանն զսկզբնաւորութենէ Նախարարու-
թեանս. «՚Ի հովտին, ասէ, մեծի Բասենոյ կարգէ (Վաղարշակ)
նախապետութիւն զՈրդունին անուանեալ»⁵: Ուր տեսանի յայտ-
նապէս՝ զի Որդունէր՝ ոչ նախապետին անուն է, այլ տոհմի նա-
խապետութեանն: Այս ոչ ՚ի դէպ զայ հաւաստել բանիւս, եթէ
որ ՚ի Վաղարշակայն կարգեցաւ նախապետ՝ Գնննն ոմն իցէ:
Ուստի և առ Միքայէլին կարծիս չէր ասել ինչ, բայց զի գուցէ
յօրինակի անդ Խորենեան գրոցն՝ զոր ՚ի ձեռին ունէր այրն բաղ-
մամբաստակ, Որդունէր անուն՝ գրեալ կայր անջատմամբ՝ Որ Գն-
նն^{*}. որով և յառաջըրեալն բան Պատմագրին՝ այնպիսի ինչ

³ Խորեն. ՚ի Պատմ. գիրք Ա. գլ. ԺԺ. ին. ին. ին:

^{*} Հանգուանաւիկ այսմ տեսանի առ նախնիս մեր և կիրառութիւն բառիս Եղբայր. որպէս ունիմ առ Ղազարայ (յէջ 75) և առ Եղիշայի (՚ի Պատմ. գլ. Բ) գլխաւոր զեպիսկոպոսին Անձնացոց՝ Եղբայր անուն: Եւեւէլ առ այս և զբառդ Գննար. որոյ փաղաքականն Դոդրի՛ էր անուն կնոջ մեծին Աւարգանայ Մամիկոնոյ (Խոր. գիրք Գ. գլ. 4է):

⁴ Ի Պատմ. Հայ. հատ. Ա. էջ 214:

⁵ Ի Պատմ. գիրք Բ. գլ. Ը.

^{*} Եայտ է այս և ՚ի Բառագրոց յատուկ անուանց, ուր փոխանակ անուանաւ Որդուն-

տայր իմաստս, իբրու էթէ Գոնին անուն էր առնն՝ որում զնա-
հասկտութիւնն ետ Վաղարշակ:

Ք Բնակութիւն:

Ի նախագրելոց բանից Խորենացւոյն ստուգի բնակութեան սո-
ցա լինել 'ի Բասեն կամ 'ի Բասեան՝ որ մի 'ի գաւառացն էր Այ-
րատեան աշխարհին: Իսկ իշխանանիստ տեղն զգիւղն ասեն Որդորո-
'ի նմին գաւառի. ուր և Աթոռն էր եպիսկոպոսին Բասենոյ 'ի
Ժամանակս քրիստոնէութեան: Չայս մարթ է և 'ի Փաւստոսի
բանէն գուշակիլ. զի ասէ. «Աւ հառուն զբուն զիւղն Որդունոց,
որոյ անուն էր Որդորու. ուստի եպիսկոպոս Բասանու ամենայն
սահմանօքն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու»⁶:

Ք Բարյոն:

Որձակոտոր կոտորած և սպառումն ազգատոհմիս՝ եղև ընդ
Մանաւազնիցն 'ի միասին. զորմէ՝ թէ կամք իցեն ընթերցանե-
լեաց՝ անցեն յիւրումն տեղւոջ:

Մեք Մեքեան:

ՅԱՂԹԱՆԱԿ ՀԱՆՍՈՑ

ՄԵԾԻՆ ՎԱՐԴԱՆԱՑ

Աղեմամերձ հանդէպ լերանց ծաղկաբոյս՝
նոր ինձ ահա աշխարհ արձակ դայ 'ի լոյս:
Ուր դարեանդք, դարք ամենածիր բոլորեն,
Գետք ընթանան՝ թանան զերկիրն ուղիօրէն,
Ծաղկածաւալ անդ տեսանեմ և հովիտ՝
Ի դրախտաճուն պարեալ տընկոց խիտ առ խիտ:
Արիւնազա՛նդ սա Արտազուն դաշտավայր,
Որում 'ի Հնոց անուն կոչէր ԱՒԱՐԱՅՐ:
Վաճառք են աստի դրօշու դրօշու, վաճառք անտի:
ՅՈՎԻԿԻԱՆՈՒՆ տեղին 'ի տիպ շուրջ պատի:
Եւրոնդն հարաւ, բացաւ մարտին ասպարէս:
Զօրք երկուստեք գան արշաւն 'ի հանդէս:

Զին՝ Գոնին միայն գնի, և նշանագրի ստորե խոր, առ 'ի ցուցանել զայն բառ 'ի գրոց
Խորենացւոյն հանեալ:

⁶ Ի Պատմ. Դպ. Գ. գլ. 7:

Գան դէմ ընդ դէմ, կարգ ըստ կարգէ կան 'ի կազմ:
Հընչէն եղջիւբբ, ահէղ շարժի պատերազմ:

Լստ կորովիքն 'ի զէն վառեալք ասպիղէն,
Սուրան գոռան, տիգաց նետից դէմ վազեն:

Ոմն 'ի նոսա ռազմայարդար ճոխաճեմ,
(Որ յանմահից՝ թէ թէ մահացո՞ւ, ոչ զիտեմ),

Զըրահաղգեստ վառեալ զինու գեղազուարթ,

Բոցակնափայլ գունեալ 'ի դէմն իբրու վարդ,

Պախուցածափ 'ի սեան հեծեալ յերկար,

Գոչէ՛ կոչէ, խրախոյս բառնայ Հայկաբար:

Նոյն նա 'ի կարգ զակշին անցեալ պարառաջ,

Գոռ թըշնամեցն զիմազրաւէ քաջաքաջ:

Մարդ է և չէ՛, զե գո՞գ 'ի վեր քան ըզմարդ,

Զանհուն ըզխօրս 'ի մի գլորէ յակընթարթ:

Թայս կոյս խաղայ, յայն կոյս դառնայ շեշտընկէց,

Փաղանգս հերձու, նախճիր գործէ կարի մեծ:

Յայտնէ ընդ այս հարայ... մինչ դեռ մեծապէս

Հրաշանայի քաջին 'ի մեծն յայն հանդէս,

Անտուստ ահա այր երևեալ կրօնազգեաց,

Իբր 'ի տասանց երկից ծաղկեալ տիս ամաց,

(Ոյր դէմք զուարթ, աչկունք սիրուն լուսաբեր,

Հարըստաճիր զգուշն անշուշտ բերեն զտիպ)

Մատեաւ առ իս, « Հիմ քո, ասէ, պատանի,

Շիւարին միտք, գոյն երեսացդ հատանի:

Քաջահոգիուն, քաջն 'ի քաջաց՝ զոր տեսեր

Պէս կայծական ճակատամուխ անվեհեր,

ՎԱՐԴԱՆ է նա, մեծն այն ՎԱՐԴԱՆ մեծազօր,

Ի ճենազնւոյն ճետեալ զարմէ փառաւոր:

Այլ կաց... կաց դու... 'ի վէպ արկից կարգաբար՝

Զինչ այս հանդէս, ո՛ւստ և զիարդ ըսկիզբն առ:

Քանզի ես իսկ Վեհին Դըպրաց ելով Պետ,

Անցիցն անձնիւր եմ անցելոց իրագէտ:

Իսկ դու յապայն ըզՊատմողիս զիմ յիշեմ

Զանուն և եթ... Ես ինքրն եմ ԵՂԻՇԱ »:

Յազկերտ երկրորդ, արքայ Պարսից մեծազօր,

Ամպարհաւաճ փըքեալ ընդ միտս օր քան զօր,

Անդուլ 'ի սիրտ խորհուրդ երկնէր անօրէն՝

Սահմանամերձ տիրել կողմանց համօրէն:

Եւ քրիստոսեան ազանց ոսոխ լեալ անհաշտ,

'Պ ձայր ըզնոսին 'ի դենն ածել մոխրապաշտ:

Խաղաց զիմեաց զօրու ծանու, մուտ 'ի ծոց

Հարաւակոյս անդր աշխարհին Հոռոմոց:

Եւ ասպատակ անտուտ սրիուեալ յամէն դէ՛հ,
Աժ արհաւիրս 'ի սուր, 'ի քանդ, 'ի հրդեհ՝:

Տապալեցա՛ն եկեղեցիք Աստուծոյ .

Օրհներգք 'ի ձայն յեզան վայոյ և կոծոյ :

Դըլորդ առին յահէ մեծի տապնապին

Շէնք և աւանք մինչև 'ի մեծն 'ի Մըծբին :

Ասել չէ՛ կար՝ յայնժամ և սուգ քանի՛օն

Հալածական Ուխտն ըղբեցաւ խաչակրօն :

Կէսք ապաստանք յեմակ, 'ի ձոր, 'ի հովիտ,

Կէսք 'ի պարեհս, յանդոս 'ի փապ ամրախիտ,

Մըմունջ վըհատ մըմընջէին դառնահնձ,

Յոյս յերկնայնոյն և եթ կալեալ 'ի գութ մեծ :

Օ՛հ որ ըղբւք Թագին կալեալ 'ի բաղդէ,

Ի կոստանդեայն բաղմէր 'ի Գահ, Թէոդէ,

Նա մարդ կընեայ ելով (որպէս և ասի)՝

Ջաշոյժ 'ի սիրտ չարծարծ երբէք զԱրեսի :

Միտ չեղ զինտուն ընդդէմ՝ զինու երազել,

Եւ թըշնամոյն արշաւանաց տալ արդել .

Այլ չընենոցն 'ի խոյզ անկեալ օր ընդ օր

Հերձաբանից խացփուր կարծեացն և փրնդոր,

Ժամ վաճառեաց . . . և հուսկ բան զայս գրեաց թոյլ՝

Արեւելեայ Սպարապետին Անատոլ .

Ճիմ չէք, ասէ, պարապ առ ժամըս մարտիւ

Ըղպարսկախումբ վանել ճամբարս յոգնաթիւ :

Հապա յոր վայր հըզօրն իցէ արդ Յաղկերտ,

Առ նա՝ գանձուք զոր առաքեմս՝ ինքնին երթ :

Հընարեցի՛ր առ բառնալոյ զայդ աղէտս՝

Խաղաղ ըղնա դարձուցանել կամօք յիտս :

Դէմ մի զըներ, անխայես մի՝ մի իւլիք .

Տճւր զինչ կամի թէ շատ և թէ սակաւ իկ :

Տացին նըմա և որք յիւրոցն առ մեզ կան

Ղանն հաւատոցն որ 'ի Քրիստոս՝ պաշտաման :

Միայն 'ի մեր հանցէ մարդից զօտն 'ի դուրս՝

Չև ըզվերջին թափեալ մաղձոյն ըղմրուրս » :

Մեծին ահա Ինքնակալի և Կայսեր

Խաղաղապահ փութոյն յաւէտ կամք այս էր :

Եւ Անատոլ 'ի քաղաքէն 'ի Կարնայ՝

Ըստ վերահասըն հրամանի որ առ նա :

Չողաւ Եհաս ուր բանակն էր Պարսկային,

Եւ ուր բիւրոց բիւրք վառելոց կնգմ կային :

Յերկմարէն էջ՝ և այն ինչ առ Յաղկերտ

Գընայր մօտէր անդր 'ի խորան սըխրակերտ,

Ետես արքայ, հարց «Դա այդ այր փառացի
Ո՞րք, ուստի՞, որ անվաշեակ զայս ւանձի» :
Եւ ընդ լրանլ՝ թէ Յունացն է Սպարապետ,
Սիրոյ 'ի դէմն ըզքաղցրութիւն ցոյց թէպէտ,
Այլ հաշտութեան յորժամ 'ի մէջ գայր զըրոյց,
Ծանրամրտէր. . . շատ ըզբանքն ծանրացոյց,
Եւ զոր ասաց կամ կամեցաւ 'ի ժամուն՝
Լի՛ բաւանդակ արդիւնացան նոյն ընդ նոյն :

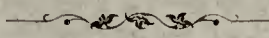
Օ, քիչ և ապա. . . Իբր յաղթագեաց բարձրայօն՝
Դարձ յիւր քաղաքն փոնէր փառօք 'ի Տիգրոն,
Փըքնջր, փըքնջր, բան կոտորէր մեծ և մեծ՝
Հանուրց լինել ազանց՝ լեզուաց՝ ահնկէց,
Հրաման հանէր՝ զի թէ բընակ թէ պանդուխտ,
Այլակրկնից յԱրեաց երկրի համուռն Ուխտ,
Ջերմ յԱրեգին բերցին պաշտօն և 'ի կրակի՝
Դենիմաղդեաց ըստ անխափանքն կարգի :
Եւ զի թէ որ 'ի կամն խեղեալ անհնազանդ՝
Նաճարացեացն ախորժէ կալ պինդ յաղանդ,
Նա զարժանին անշուշտ 'ի խիստ 'ի փոշիշ
Դառն 'ի գրուիւ կուտեսցէ յիւր ըզպատիժ :

Օ, այս նա արար, զի զՀուռմոցն ապիկար
Չեռին առ զչափ, և ուստէր այլ խէթ չըկայր :
Եւ որ խուն մի երբեմն անձին էր ըզգոյշ,
Արդ աներկիւղ կայր և վըստահ յանձն յոյժ :
Այլ խաբեցաւ. . . զի Բրիստոսեանց գերաբուն
Չիր այնչափ էր 'ի Տէր Աստուած հաւատոյն,
Մինչև նոցա ոչ աստ միայն երկրայնոց,
Այլ որ յերկինս՝ կալ Արիւնեանց դատակոծ * :
Որով անահք 'ի սպառնալեաց յայն 'ի խրոխտ՝
Եւրեանց 'ի սուրբ կային յօրէնս անյողո՞ղդ :

Յաւել Յաղկերտ ըզլար 'ի չար, ձեռն ամբարձ
Բըռնիւ զոնեայ շատ զոք առնել զենադարձ :
Է՛ր զոր մերկէր, կացուցանէր թափ յրնչից :
Է՛ր զոր 'ի բանտ քըքովք ձըգէր գանալից :
Ջոմն յարեւէ տայր արկանել մորթեղնրժ :
Ջոմն յոլորան գելուլ, քանցել 'ի յոսկերց :

.

Մե՛ր, Մե՛րեւոյ :

* Ըստ գրեցելուն յա՛ Կորն. 7. 3 :

ՅԱՆԿ

ՎԵՐՆԱԳՐԱՅ ՅՕԳՈՒՆՆՈՑՆ

ՅԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ ՀՈՒՍՔԱՂԻ:

ՀԱՅ ԿԱՐԴԻ ԱՅՐՈՒԲԵՆԻՑ:

Աղերս առ Տիրամայրն (1—3):

Աւանդութիւնք Փարիսեցւոց (23—27):

Բան զղջական, երգեալ յուսման 'ի վանեցի քօչակէ (69—71):

ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԷՑՈՒ ՅԻշատական (17—23):

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ Պատասխանի թղթոյն թուայեցեաց՝ քաջեւոյն 'ի նորոց
Մանիքեցւոց թանդրակեցեաց (11—14):

— Յաղագս Շապհոյ կրօնաւորի (27—28):

— Յաղագս նռանց բան կատակական առ Եփրեմ Եպիսկոպոս Բջնոյ (38—39):

— Բան յաղագս ձկանց առ Իշխանն Մամիկոնեան (64—67):

— Թուղթ առ Իշխանն Մամիկոնեան (67—69):

Դամբանական, ասացեալ 'ի Թաղման Գրիգորի Մկրտչեան Մալնեցեանց (14—16):

ԶԱՔԱՐԱՆՈՒ ՈՒՐՈՒՄՆ ԵՐԳ 'ի Ս. Կոյան Մարիամ (62—63):

Ժամանակագրութիւն երևելի անցից յիշատակելոց յաղգային եկեղեցական պատմութեան (31—32, 40):

ԽԱՍՏՐՈՑ ԱՊՈՎԵՆՆ ԵՐԳ յեւն 'ի Մատիա (52—55):

Հայոց ազդի քաղաքական վիճակը, միջին դարերէն մինչև մեր ժամանակը (73—84, 89—98):

Մարգարէք Խարայեացւոց (89—98):

Ա. Թիւ և բաժանումն Մարգարէից (33—38):

Բ. Պաշտամունք Մարգարէից (49—52):

ՄՈՎՍԻՍԻ ԲՃՆԵՑԻՈՑ Առեղծուած զգրոյ (134—135):

Յաղթանակ հաւատոյ Մեծին Վարդանայ (143—146):

Նինուէի մէջ նոր դասնուած հնութիւնքը (57—61):

ՀԱՊՈՒՀ ՊԱՅՄԱՆԻՐ (127—130):

Ուսումնական վիճակ Զուլայու, և դպրոցք 'ի Նմա և 'ի գաւառան (102—104):

Պատմական Տեղեկութիւնք 'ի վերայ ուխտագնացութեան քրիստոնէից յերուսաղէմ 'ի սկզբանէ անտի մինչև ցաւուրս մեր (105—113):

— 'ի վերայ որոշեալ ժամանակի ուխտագնացութեան յերուսաղէմ, և 'ի վերայ արարողութեանց հանդիսաւոր ճրագաւուցին և լուսացայտութեան, որք կատարին ամ յամ 'ի տաճարին սրբոց Յարութեան (122—127):

ՍՈՒՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆ ՈՍԿԵՔԵՐԱՆ (41—49):

Ստուգաբանութիւն անուանս ԱՍՏՈՒԱԾ (8—10):

Ստուգարանութիւնք Հայկական բառից (55. 104. 136):

Տեղեկութիւնք 'ի վերայ Եւսեբիոսի եպիսկոպոսին Կեսարիոյ Պամիլիւլեայ և գրուածոց նորա (28—31):

Տեղեկութիւնք յաղաքս անուանց քաղաքաց և դաւառաց, յորս ընակին Հայք 'ի Պարսկաստան, 'ի Հնդկս և 'ի քաւայ (56. 71—72. 99—102):

Տոհմադիր Նախարարութեանց Հայոց

Ա. Մանաւազեան տոհմ (131—134):

Բ. Բղնունեաց տոհմ (137—141):

Գ. Որդունին կամ Որդունեաց տոհմ (141—143):

Տօն վերախման Ս. Աստուածածնի (3—8):

Տօնակատարութիւն Աղուլեաց (85—88):

Օթեանք Դիւցազանց Հայոց (113—120):

ԱՅԼ ՄԱՍՆ ՀՌԱՔԱՂԻ ՅՈՒՐՈՅՆ ԷԶՍ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՍԿԵՐԵՐԱՆԻ

Ներբողեան 'ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (1—33):

ՆԵՐՍԻՍԻ ՀՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Մեկնութիւն ի Բաբէրացուցէք ճառի (35—40*):

*) Յայտ վայր և եթ մարմացեալ զտպագրութիւն ճառիս հասուցանել, դադարունն տամք գործոյս: Ամբողջին 'ի լոյս ելանել ուրոյն տպագրութեամբ յանձն լինի ժամանակին յաջողուածոյ:

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԻ ՀԱՏՈՐՈՅ ՀՌԱՔԱՂԻ:

Одобрено Цензурою въ С.-Петербургѣ, 4-го Іюня 1862 года.
Типографія Лазаревскаго Института восточныхъ языковъ.

ՀՐԱՏԱՐԱԳԻՉ ՄՍԵՐ ՄՍԵՐԵԱՆՑ